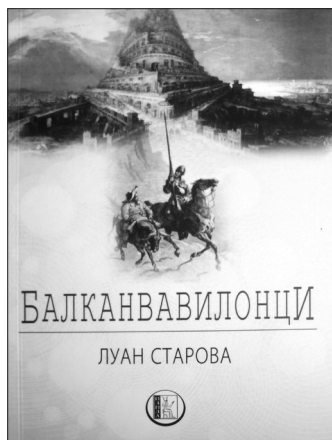
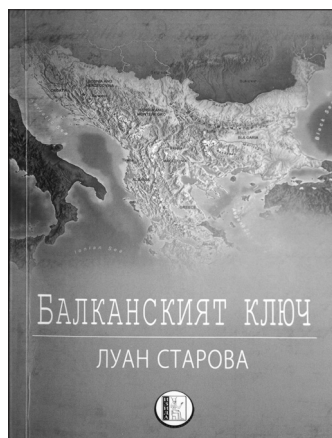

БАЛКАНСКИЯТ ЛАБИРИНТ

Луан Старова. Балканвавилонци. София: Светлана Янчева – Изида, 2017. 405 с.

Луан Старова. Балканският ключ. София: Светлана Янчева – Изида, 2018. 266 с.

От книгите на нашите съседи, с които софийските издателства „Персей“ и „Изида“ буквално „заляха“ книжния пазар от 2016 г. насам, искам да се спра на един автор, чиято книга излезе в превод в самия край на 2017 г.,

а през 2018 г. се появи и още една негова творба. Става дума за Луан Старова. Авторът е македонски писател с албанско-турски произход, професор по френска литература в университета в Скопие, заместник председател на Македонската академия на науките. През ноември 2018 г. беше гост на Българската академия на науките, където беше организирано представянето на книгата му „Балканвавилонци“. Междувременно излезе и втората му книга на български – „Балканският ключ“. И двата романа са фикционални творби, изградени върху ярко автобиографична основа. Л. Старова е един от най-изявените македонски автори, спечелил е шест от най-големите литературни награди в страната си и три международни награди. Книгите му са преведени на много езици.

В „Балканвавилонци“ героите на романа са двама души от най-образованата част на обществото: бащата на автора (в цялата книга името му не се споменава) – роден в Поградец край Охридското езеро с майка туркиня и баща албанец, получил образование по европейско право в Цариград, племенник на един от съратниците на Мустафа Кемал Атаюрк, поканен от Атаюрк да служи при него за изграждането на нова Турция, но отказал, завършил живота си в Скопие като преводач от османотурски на случайно откритите в една битолска джамия кадийски регистри (сиджили), и Климент Камилски – македонец, защитил дисертация по педагогика в Сорбоната, университетски преподавател в Париж, участник в Испанска-

та гражданска война против Франко, с леви убеждения, лежал невинен в концентрационния лагер на Голи оток (остров в Адриатическо море), оправдан, но не допуснат отново в университет или на друго престижно място за работа, притежател на огромна библиотека. „Сега живея за книгите и от книгите...“ признава при запознанството си с бащата на автора, който също притежавал огромна библиотека. „В живота на баща ми четенето беше свещенодействие, възможност за спасение и изход от балканското варварство и проклетие“ пише авторът. Двамата стават приятели за цял живот: свързва ги неосъществената им по различни причини висока позиция в живота, вярата им в илюзорни идеали, любовта към книгите и желанието да създадат по-добро бъдеще за своите потомци, а и не само за тях. Двама донкихотовци, надраснали времето си, които били потискани и натискани надолу от неблагоприятните режими. Идеалисти, които вярвали, че обединените библиотеки (и книги) могат да променят нещо на Балканите към по-добро. Два живота, развивали се като игра на парадоксите.

Повествованието се води от името на сина, който е още дете и разказва за всичко видно и разказано от двамата приятели, но „се намесва“ много сериозно в исторически и лингвистични описания. А мястото на действието е целият свят: от Ориента до Западна Европа като пространство (територия) и от далечното минало до настоящето и бъдещето като време. Виждаме голямата ерудиция на автора – преподавател, учен, романист, пътеписец, психолог, поет и есеист. Почти няма нещо от живота, за което да не е станало дума в този роман: важни събития и велики личности, империи и държави, книги и автори, езици и думи, материална култура, гастрономия и пр., и пр., но като лайтмотив през цялото време господстват книгите и думите (езиците). Произведението е наречено *роман*, но се отличава много от класическия роман. Бих го сравнила с дисертация, и то голяма, докторска – цели 405 страници! Но

същността не е в броя на страниците, а в съдържанието, в начина на изложение, в изказаните съждения, в направените сравнения, в изследваните човешки отношения, в големия хуманизъм на автора и в какво ли още не.

Втората част на романа е посветена на усилията на двамата донкихотовци да прочистят езика от опасните думи, които със своето „зловещо“ значение влияят зле върху хората. Опасни думи според Климент Камилски са турцизмите, много от които по произход са персийски или арабски. И така, двамата решават да открият стоте най-опасни турски (османски) думи. Климент Камилски смята, че трябва да се изгонят, изхвърлят от езика, а бащата на автора защитава идеята, че не бива да се пристъпва грубо към езика, защото прочистването на езика може да доведе до неприятни последици, като например етническо прочистване. Договарят се как ще работят и се залавят здраво в продължение на месеци: започват с по пет „най-опасни“ думи и накрая завършват с думи от няколко области, които обсъждат всеки ден. Използват речници, енциклопедии, исторически съчинения, народни приказки и всичко, което може да им послужи. Обсъждането на всяка дума представлява всъщност отделно проучване, някое от които може да бъде изведено и като отделна монография, каквото е например за еничарството (във връзка с думата *еничар* и съпоставката между *еничарите* и *йезуитите*). Не по-малко и по-маловажно е обсъждането на думите *башибозук*, *курбан*, *зандан*, *кадия* и др. Направи ми впечатление следният израз, макар че мога да кажа същото и за много други: „Обикновено думите се намират в зандана на изречението“, който е пояснен чрез цял параграф: „Има думи, които нямат обяснение. Те са сами за себе си и в себе си съдържат цялото съдържание, напастено в тях с течение на времето. Казва се, че дори и всеки език може да се смята за зандан. Свободата е в граматиката“ (с. 241). А дали граматиката не е зандан за езика? – питам аз. Но това е друг въпрос.

Да се надяваме, че книгите на Луан Старова ще бъдат прочетени от

повече хора и че ще докоснат душите им, а оттам и съдбата им. За да тръгнат или да продължат онези, които са тръгнали, да вървят по правилния път към един по-добър свят, в мир и хармония... Това явно е пожелание за бъдещето, защото настоящето ни посипва, затрупва ни с друго... Препълнена с идеи, книгата заслужава да се прочете и да се препрочита от време на време. Винаги може да те изненада с нещо, което не си забелязал или не си му обърнал внимание по-рано. А и може да ти подкаже тема за изследване... От това се разбира, че не е *роман за всекиго*, макар че е бил избран за *роман на годината* (2014).

Романът ни припомня епохата на пуризма в българския език, който все пак успява да изхвърли от книжовния език редица турски думи, много от които обаче се запазили в разговорния език. С течение на времето двамата приятели и по-специално Кл. Камилски, който започва като надъхан пурист, променят мнението си и вече съставят списък на думите, характеризирайки със скоби тяхната двузначност – *(без)опасни османизми*. Без да навлизам повече в подробности относно турските заемки и без да съм специалистка по този въпрос, ще отбележа, че срещнах като турцизми (ориентализми), наред с много изброени, и думи като *белег*, *бъбрек* и някои други, за които още от студентски години сме учили, че са останки от прабългарския език (и като такива се сочат в научните български граматика). Направих справка в „Грамматика на българския език“ от Ст. Младенов и Ст. Попвасилев и открих, че там се говори за османско-турските заемки, които през „старобългарско време имат за източник тюркския език на Испериховите първобългари“ (с. 403). Една тема за българския език, разработена и разработвана много (да спомена тук Ив. Гълъбов, Борис Симеонов и др.).

Двамата нереализирани учени, вдъхновени от романите на Гюстав Флобер и най-вече от „Бувар и Пекюше“, решават да съставят речник на вредните турцизми, който ще ги представи в хумористично-гротесков смисъл, но ще ги освободи от „драмати-

зма на историята“. Идеята им се ражда от „Речник на готовите истини“ на Флобер, чиито формулировки са напълно актуални и за нашето настояще: *Акционери – всички крадци; Депутат – не работи нищо; Диплома – не доказва нищо; Оптимист – еквивалент на глупак; Право – не се знае какво е; Интрига – води към всичко и др.*

Ще завърша с част от думите на Климент Камилски, казани в края на романа и на делото на двамата учени: „По време на изследването се убедихме, особено аз, че няма опасни думи, а само злоупотреба с такива.“ И на Луан Старова: „Да откриеш кой си, откъде идваш и накъде отиваш през вечно преплетените балкански корени, никога не е било лесно“ (с. 128).

„Трудно се намира ключ за отваряне на бравите на залостените балкански граници“ прави извод Л. Старова и се опитва чрез своите книги да намери ключ в пряк и в преносен смисъл.

И този ключ го търси във втората книга – „Балканският ключ“. Книгата е автобиографична, написана пак не съвсем като такава, а като художествен роман. „Животът на моето албанско и по-общо казано, балканско семейство през целия двадесети век представляваше живот по гранични пунктове и прекосяване на граници... Животите ни, на млади и стари, бяха белязани от границата, дори може да се каже, че с течение на времето ставахме хора-граница, където и да ни отведеше съдбата“ (с. 6). „Най-проклетата граница на Балканите, а може би и в света, е границата между Албания и Македония на брега на Охридското езеро, между Поградец и „Свети Наум“, границата, която продължава и в самото езеро“ (с. 5) пише още Л. Старова.

Авторът разкрива личната емигрантска съдба на своето семейство (на дядо си, баба си, майка си, баща си и сина, т.е. на самия себе си), но така също и житейските изпитания на други емигранти – творци, интелектуалци и обикновени хора, станали жертва на исторически превратности и диктатури.

В „Историята на дядо ми“ Л. Старова визира накратко историята на Албания и на границите, започвайки от границата между Римската и Византийската империя, минавайки през многобройните княжества (държавички) в страната с фантомски граници, после през интересите на великите сили от Първата и Втората световна война, поставящи свои граници, и стигайки до създаването на Република Албания с изкуствени разделителни граници. Интересна случка разказва за определянето на мястото на границата между Албания и Гърция: генерал Телини от Обществото на народите, след дълго мислене и съветване, събрал децата на едно село, което трябвало да бъде разделено от границата, и хвърлил шепа монети. Децата се спуснали да ги събират, карайки се и дори стигайки до псувни, но думите и псувните били на албански език. Така цялото село останало в Албания, границата го заобиколила. „Границите са паяжината, която плете дяволът“ (с. 27). „Самият човек се ражда като граници, животът му се развива между човешкото и животинското, остава граница между живота и смъртта, граница между този живот и живота отвъд него“ (с. 28) – такава била философската концепция, която поддържала дядо му.

Баба му преживяла не само границите между държавите, но и новите граници, които почувствала при посещението си в Измир и Цариград – граници в езика, в облеклото, в морала.

Не по-малко вълнуващи и объркани са историите на майка му и баща му, свързани с границите. След изключване на Югославия от комунистическата общност по времето на Сталин баща му, поставен пред избора да се подчини на фашистката диктатура или да се противопостави на нея и да свърши в италиански концентрационен лагер, избира трето решение – бягство нощем през езерната граница, до другия бряг на езерото. Преминаването на подводната граница било може би най-опасното и трудно нещо. Разказвала се легенда за двуглав воден змей, който лежал

на дъното на езерото и когато се приближавал уморен плувец или лодка с гребла до границата, той се обезпокоявал, появявал се на повърхността и отвличал жертвите. С преминаването на тази граница започва емигрантският живот на Л. Старова.

Следват случки и събития от живота сред други емигранти, кога по-добри, кога по-лоши. С незатихваща любов говори на няколко места за полифоничната албанска песен, която пеели емигрантите при събиранята си. Изправен пред алтернативата на голямата емигрантска съдба – „честно служене“ на режима и получаване на еднопосочен билет за Америка, Австралия, Канада или Нова Зеландия, през временен престой в емигрантски лагер в страните от Западна Европа – и малката емиграция с мъки и тежоби, бащата все пак избира малката емигрантска съдба. Остава в „новата си родина“ Македония, но трябва да преживее трудностите и препятствията с приемането на ново гражданство. Тук и по-нататък авторът си служи не с имена, а с инициали. Срещам и инициалите К. К. и който е чел „Балкан-вавилонци“, която също почива на истински събития, разбира, че става дума за Климент Камилски. В тази книга Л. Старова разказва как двамата искат да отворят книжарница, в която да продават стари книги на всякакви езици, но намерението им не се осъществява. Баща ми „вижда книгата като жива, вижда бъдещия читател. Иска да му разкрие голямото послание, което в книгата го няма, но той със сигурност го е открил. Щастлив, че е открил бъдещия строител на Вавилон със само една нова книга, че посланието е прието. Сега е сигурен, че няма да се стигне до втората му смърт без приемственост. Книгите му ще живеят“ (с. 179). При мисълта какво ще стане с неговите книги след смъртта му К. К. често плачел „както дете с истински, големи сълзи“, а баща му го подсещал, че „през сталинско време бе по-добре, бе най-добре да не се знае много за техните книги, за техните души. Това би могло да струва скъпо и на тях, и на книгите“ (с. 179).

Подробно и вълнуващо е разказана и случката с устроената му клопка от доносника К. У. в ресторанта.

Главата „Историята на сина“ завършва с преживяванията му в манастира „Свети Наум“, дошъл тук на двуседмичен младежки семинар. Красотата на езерото и околността на манастира, мислите на младежа, водещи го към осъзнаване на съществуването и същността на границите, разбирането му за родина и не-родина впечатляват с уменията на автора да намери най-истинските думи и най-изразителния стил.

Втората част на книгата – „Брегът на изгнанието“ – проследява живота на семейството в емиграция, спирайки се на тежки, тъжни моменти, на обичайни случки и на радостни, весели преживявания. Отговор на въпроса защо е наречъл книгата си „Балканският ключ“ може да търсим в първата глава, озаглавена по същия начин. Тук разбираме, че майка му събирала всички ключове от къщите, в които живеели, в които се преселвали – ключове различни, с глава на лъвче, с глава на орел, с глава на козле. В ключовете майката вижда надежда за завръщане, докато бащата винаги е бил обзет от идеята за заминаване. В старите ключове и в сребърното огледало, останало от майка ѝ, която била загубила, преди да я опознае, се съдържала надеждата ѝ, че ще се върне при всичките си близки. С ключове се отварят врати. И това се случва в къщата, в която пристигат след бягството през езерото – майката отваря вратата с един от ключовете, докато бащата е отишъл да търси помощ в кметството, но то, естествено, е затворено през нощта.

Следват разказите за семейното дърво на бащата, направено от по-големия му син; за семейния каменен праг, който не се поддал на откопаване, за да бъде взет при заминаването; за свещеното петле, което събуждало целия квартал край реката и незнайно как изчезнало в навечерието на „голям държавен празник“, когато жените печели петаник с пиле; за приоритета на емигрантската съдба при получаване на дрехи от Америка, приоритет, нало-

жен от шефовете на местната албанска политическа организация; за черните чорапи, които купил по-големият син и които „донесли нещастие“ – на другия ден семейството получило съобщение за смъртта на по-големия брат в затвора; за съдбата на козите, и още, и още. За козите Л. Старова разказва и в „Балканавилонци“, но там повече от философско-политическа гледна точка, а тук – човешки, чрез разказаната случка. Властите в социалистическа Македония унищожили и забранили козите, надявайки се чрез това да превърнат козарите в силна работническа класа, но със здравия си селски ум те все пак отглеждали тайно по една-две кози. И през най-студената зима всички се обединили в изхранването им, изкопали тунели помежду си в снега, за да си помагат. Един млад съдия, с намерение да „улича в неспазване на закона“ бащата на Л. Старова и да се издигне до по-висок пост в кариерата, започнал да го следи, за да го хване „в крачка“. Лютата зима предизвикала и голям глад. Един ден съседът-съдия внезапно започнал да руши стената с дупката за следене между неговата и останалите къщи и когато се открил изглед към двора му, видели децата му, отслабнали, изнемощели, гледащи ги с надежда в очите. Майката на Л. Старова веднага им занесла ведро с топло мляко, сирене и парче от потгача... Комшулукът останал отворен завинаги...

Заслужава да спомена и разказа „Пашата“, който може да се нарече и малка повест – в цели 30 страници се описва животът на Кемал Загорчани, близък роднина на семейството, със собствен емигрантски път и емигрантска съдба. Притичва през Европа, загубва се в аржентинските прерии на забравата, след три месеца пише на своите близки, че „чужбината не била, каквато си мислел“, и се връща. Но после отново яхва буйния зов на емигрантството и се озовава в къщата на Старови. Живее, що живее там, жени се за дъщерята на Решид бей и заминава за Турция. Там бил длъжен да приеме турско гражданство и бил принуден да смени и името си, звуча-

ло много „по славянски“ – дават му една седмица срок да си избере друго презиме... След смъртта на Решид бей живее в бедност, после се захваща с пчеларство и спечелва от меда, остава грижата за пчелите в Анадола на съдружника си и започва бояджийски бизнес в Цариград... В три дълги писма разказва за себе си, за мислите, които не го оставят на мира, за съдбата, на която той не се дава, за децата си, за своята и на сънародниците си еничарска и емигрантска орисия.

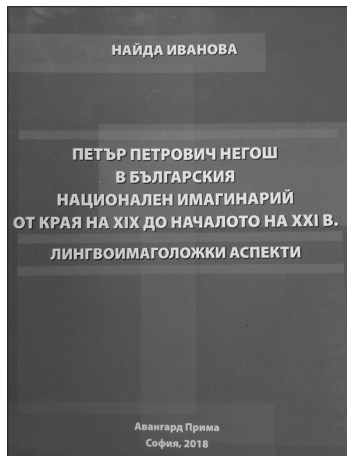
В епилога в края на първата част на „Балканският ключ“ е сложен като мото кратък диалог (въпрос – отговор) от В. Юго: – *Какво е гробът?* – *Граница!* Според мен е валидно и обратно: – *Какво е границата?* – *Гроб*. Границите разделят държавите, хората,

идеологията, религиите... Разделени, всички те се отчуждават, забравят се, намразват се, престават да живеят, умират, макар и живи.

Книгите на Л. Старова като с фенер осветяват тъмните зони на балканската история, която сама по себе си е един безкраен лабиринт, в който нерядко се говори за проклятието на Балканите, но и в който може да се намери отговор, ако такъв изобщо съществува. Защото „лабиринтът описва вътрешното пътуване на човека в търсене на своята истина“ („Балкан-вавилонци“, с. 129).

СТЕФКА ПЕТРОВА
Софийски университет
„Св. Климент Охридски“ – ДЕО
✉ stefi38@abv.bg

БЪЛГАРСКИЯТ ОБРАЗ НА ПЕТЪР ПЕТРОВИЧ НЕГОШ

Найда Иванова. *Петър Петрович Негош в българския национален имажинарий от края на XIX до началото на XXI в. Лингвоимаголожки аспекти*. София: Авангард Прима, 2018, 615 с.; ISBN: 978-619-239-045-7.

Фигурата на Петър Петрович Негош е една от най-разпознаваемите в южнославянски и български контекст като част от културната история на славянския юг през XIX в. Представата за него сред българите и като значима фигура на южнославянската история и култура, и като творчество

се формира още преди повече от сто години. Ето защо изследването на неговата рецепция представлява съществено научно предизвикателство. През годините творчеството на Негош се радва както на преводачески, така и на подчертан научен интерпретаторски интерес. Монографичното изследване на Найда Иванова „Петър Петрович Негош в българския национален имажинарий от края на XIX до началото на XXI в. Лингвоимаголожки аспекти“ анализира този феномен, основавайки се на съвременните имаголожки теории. Според авторката „идентифицирането на образа на Негош (...) е свързано с анализирането на българската култура като наблюдаваща в структурирането на исторически изменчивия комплекс от обобщени представи за поета като представител на една „чужда“ култура във функцията ѝ на наблюдавана.“ (с. 11) Подчертавайки, че във всеки конкретен текст „стереотипните представи се структурират с езикови средства“ (с. 17), Найда Иванова подхожда към изследвания материал ком-